

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.147.134:94

Н. О. Венцева

Бердянський державний педагогічний університет

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В 1930–1940 РР.

Автор статті виявляє особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в Україні напередодні Другої світової війни. Аналізує джерельну базу дослідження. Визначає основні типи вищих навчальних педагогічних закладів, а саме: університети, вчительські інститути, інститути народної освіти, соціального виховання і професійної освіти. В статті визначаються й нові форми підготовки педагогічних кадрів, які виникли в 30–40-х рр. минулого століття, зокрема робітфаки, інститути практикантів, екстернат і короткотривалі педагогічні курси. Описується стан підготовки наукових кадрів та шляхи розв'язання цього питання. Визначаються також і негативні тенденції означеного періоду.

Ключові слова: вища педагогічна освіта, реформа, вищий педагогічний навчальний заклад, педагогічні кадри, інновації, робітфак, учительський інститут.

Постановка проблеми. Розвиток історико-педагогічної думки в Україні – це тривалий і складний процес. Пройдений шлях є досить тривалим, складним та суперечливим. Однією зі складових цього шляху є історико-педагогічний доробок вищої педагогічної школи напередодні другої світової війни. Вища освіта в 1930–1940 роках мала певну специфіку, активно впроваджувалися нові навчально-виховні форми, а отже це може стати гарним прикладом та досвідом для сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій. Українські історики не оминули увагою питання історії розвитку вищої освіти, яка завжди впливала на суспільно-політичний, економічний та культурний потенціал суспільства. Теоретико-методологічні основи підготовки майбутніх учителів у першій половині ХХ століття розглянуто в працях Н. Дем'яненко та Я. Бурлаки [2; 3; 1]. Питання управління вищою освітою на Україні в ХХ ст. досліджував В. Майборода [5]. Особливості розвитку вчительських інститутів у системі підготовки педагогічних кадрів вивчав І. Кравченко [2]. Особливості розвитку вищої освіти на Півдні України досліджував В. Халамендик [6].

Метою нашого дослідження було визначити особливості організації системи вищої педагогічної освіти України в 30–40-х роках минулого століття.

Виклад основного матеріалу. На початку 30-х років ХХ ст. в університетському питанні яскраво виявилися дві протилежні тенденції. З

одного боку, в Україні відкриваються нові університети, іде процес інтенсивної реорганізації Київського, Харківського, Одеського та Сімферопольського університетів. А з іншого боку, у зв'язку з важким економічним становищем, було скасовано низку вищих навчальних закладів, у тому числі університети, що виникли в незалежній Україні після 1917 року: Київський український народний університет та Український державний університет у Кам'янці-Подільському.

У здійснюваному в цей час форсованому соціалістичному будівництві першорядна роль відводилась індустріалізації, використанню й нарощуванню економічного потенціалу України.

Курс на прискорення темпів індустріального розвитку в 1930-ті рр., кардинальні зміни в соціальній структурі тогочасного суспільства ставили на порядок денний підвищення освітнього рівня населення, а зростання мережі шкіл вимагало подальшого розширення і вдосконалення підготовки вчительських кадрів. Це зумовило збільшення кількості студентів у педагогічних навчальних закладах.

Липневий (1928) і листопадний (1929) пленуми ЦК ВКП (б) розробили широку програму перебудови роботи вищої школи. Вона зводилася до значного розширення підготовки фахівців з вищою освітою, уніфікації вищої і середньої спеціальної освіти та реорганізації її за галузевим принципом. Однак підготовка і перепідготовка вчителя вимагала свого вдосконалення. Починаючи з 1930 року в Україні проводилась реорганізація системи вищої педагогічної освіти [2, 223].

У серпні 1930 р. Рада Народних Комісарів УРСР прийняла постанову «Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти», за якою педагогічні кадри в республіці готували три типи навчальних закладів: з вищою освітою – педагогічні інститути, з середньою освітою – педагогічні технікуми. Для підвищення кваліфікації вчителів існували дворічні та однорічні педагогічні курси. Замість інститутів народної освіти було створено інститути соціального виховання, на шкільному факультеті готували вчителів для старшого концентру трудової школи. Факультет мав три відділення – суспільствознавче, техноматематичне, агробіологічне. На суспільствознавчому відділенні функціонували (крім кафедри педології, педагогіки, дидактики) кафедри історії України і Росії, Заходу. У навчальних планах дотримувалася послідовність навчальних дисциплін та запроваджувався безперервний виробничий практикум.

Вивчаючи зміст загальнопедагогічної підготовки в планах і програмах вищих педагогічних навчальних закладів, слід зазначити, що в Україні

перший офіційний навчальний план для вищої школи був затверджений 1921 році. У більшості інститутів народної освіти загальнопедагогічна підготовка була представлена циклом «Предмети педагогічного характеру і трудові процеси», який постійно доповнювався та вдосконалювався. Зокрема на I загальному курсі Вищого інституту народної освіти ім. Драгоманова вивчалися такі предмети, як педагогіка, політика Радянської влади в галузі народної освіти; на II курсі факультету соціального виховання: педагогічна психологія, патологія, гігієна, методи експериментального обстеження дітей та юнацтва. Програми з педагогічних дисциплін цих років були ще не досить досконаліми. Як правило, вони не відображали змісту даного курсу, перша частина найчастіше складалася з історії педагогіки, друга включала основні питання педагогічної психології. Проте розроблялись і окремо програми з педагогіки, дидактики, історії педагогіки [3, 208].

Всеукраїнська нарада з питань підготовки педагогічних кадрів, яка відбулася в січні 1930 р., дала настанову складати плани педвузів і педтехнікумів так, щоб близько половини навчального часу студенти знаходились на практиці безпосередньо в школі і на виробництві. Поступово питома вага практичних занять у педвузах і педтехнікумах збільшилася з 38% у 1930 до 47% у 1931 році, години теоретичних занять відповідно зменшилися. Основне завдання практики полягало в наданні студентам більш повного уявлення про школу і методи роботи в ній, всебічному вивченні не тільки навчальної, а й виховної роботи з учнями [5].

В умовах зростання адміністративно-командного режиму партійні та державні органи намагались тримати під контролем навчально-виховний процес. У 1931–1932 роках розпочалась уніфікація методів навчання та поступовий відхід від інновацій 20-х років ХХ ст. Зокрема, в постанові ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 року «Про навчальні програми й режим у вищій школі та технікумах» зверталась увага на недоліки вищої школи, зокрема педагогічного профілю, в організації навчально-виховного процесу і педагогічної практики, в комплектуванні наукових кадрів високої кваліфікації, виборі методів викладання.

У 1932 р. було прийняте нове положення про педінститути, в складі яких були створені денні і вечірні відділення, а також заочно-курсіві сектори. З дозволу народних комісаріатів освіти союзних республік у педінститутах могли створюватися науково-дослідні центри. Так звані агропедінститути та індустріально-педагогічні інститути були знову перетворені в звичайні педінститути з чотирирічним терміном навчання.

Відповідно, змінювався і зміст педагогічної освіти, уточнювались профілі підготовки вчителів, поліпшувалась постановка викладання соціально-економічних дисциплін.

Трохи згодом замість 12 багатогалузевих інститутів народної освіти в республіці було створено 15 інститутів професійної освіти, фізико-хіміко-математичних, лінгвістичних, фізвиховання та інших з терміном навчання 4 роки, які випускали викладачів для технікумів, шкіл ФЗУ, робітфаків; а також 24 інститути соціального виховання з терміном навчання 3 роки, які готували вчительські кадри для загальноосвітніх шкіл та позашкільних установ освіти.

Саме на 1930-1932 роки припадає значне збільшення кількості педагогічних інститутів, робітфаків і контингенту студентів. Зокрема, в 1931/32 порівняно з 1927/28 навчальним роком кількість педагогічних інститутів зросла більш ніж втричі: з 12 до 43, а робітфаків на 120 – з 6 до 126. Особливо зросла кількість студентів. У підготовці вчителів для національних шкіл позитивну роль відіграли робітничі факультети денної і вечірньої форми навчання.

Відповідно до нового «Положення про робітничі факультети» (лютий 1931 року), затвердженого ВУЦВК і РНК УРСР, при кожному вищому навчальному закладі створювали денний і вечірній робітфаки. Вечірні або змінні робітфаки почали функціонувати на великих промислових підприємствах, у радгоспах і колгоспах. Проводилася також велика профорієнтаційна робота щодо залучення робітничо-селянської молоді до педагогічних навчальних закладів. Як наслідок, з 1930 по 1933 рік робітфаки збільшили прийоми у вісім, а випуски в 12 разів. Отже, більш широкі верстви населення здобули можливість поступати та навчатися в педагогічних навчальних закладах.

Але зазначені заходи не могли задовольнити потреби країни в учительських кадрах. Перспективи здійснення загальнообов'язкового початкового навчання і поступового переходу до семерічного всеобучу, розширення мережі загальноосвітніх середніх шкіл, дитячих дошкільних закладів і позашкільного виховання поставили на порядок денний питання про забезпечення цих закладів кваліфікованими педагогічними кадрами. Діючі навчальні педагогічні заклади не могли упоратися з цим завданням, та й підготовка, яку вони давали майбутнім педагогам, не відповідала новим вимогам. Як наслідок, часто до вчительської роботи залучалися спеціалісти, які не мали відповідної педагогічної підготовки. У зв'язку з гострою нестачею вчителів РНК СРСР доручив урядам союзних республік

приступити до активного розгортання мережі педагогічних курсів і семінарів. Проводилась також мобілізація 50 тис. молодих висуванців на вчительську роботу з негайним залученням їх до педагогічної самоосвіти.

Уряд змушений був вжити радикальних заходів, щоб забезпечити школи педагогічними кадрами, часто не дбаючи про їх якість. Так, одночасно з розробкою єдиної системи педагогічної освіти, здійснювалися заходи щодо запровадження початкового всеобучу. Тимчасовою, проте як на той час, досить ефективною формою підготовки вчительських кадрів були короткотермінові педагогічні курси (4 або 6 місяців), інститути практикантів.

За ініціативою Харківського відділу народної освіти при кращих семирічних школах створювали дворічні інститути практикантів, які готували вчителів для молодшого концентра сільської школи. Як правило, до них зараховували колгоспників від 18 до 25 років, що мали семирічну освіту й досвід педагогічної роботи з дітьми. На першому році навчання відбувалося підвищення загальноосвітнього рівня та пасивне спостереження за роботою школи й учителів. Після двох років ті, хто навчався на таких курсах, складали екзамен при ВНЗ на звання вчителя. Після цього кожен з них повинен був попрацювати рік, у якості стажиста, вчителем молодших класів. Якщо колектив школи давав позитивну оцінку, практикант набував права працювати вчителем молодших класів.

Цінною була пропозиція наркома освіти УРСР М. Скрипника (висловлена в 1931 р.) проводити профвідбір учнів школи для педагогічної роботи, а саме з другого півріччя в кожній школі досвідчені педагоги мали готувати двох-трьох кращих учнів до вчительської діяльності в початковій школі. Достроково закінчивши семирічку в травні, вони зараховувалися на чотиримісячні педагогічні курси. Як свідчить статистика, тільки за два роки (1931–1932 рр.) було випущено 21000 помічників учителів. Хоча рівень підготовки спеціалістів на таких курсах був невисокий, їх діяльність у плані забезпечення педагогічними кадрами школи була позитивною.

В уряді розуміли, що для масової підготовки вчителів потрібні були нові форми педагогічної освіти. Так, відповідно до постанови Наркомосвіти України «Про екстернат за курси вузів» (квітень 1930 р.) при всіх інститутах створювалися екстернати (їх кількість визначав сам ВНЗ), на яких могли навчатися громадяни, які працювали за фахом не менше 5 років. За навчання на екстернаті сплачували певну суму грошей, яка залежала від заробітної плати екстерника. Для держави така форма навчання була значно дешевшою, ніж стаціонарне навчання студента в педагогічних закладах. Крім того, багато вчителів, завдяки екстернату, змогли підвищити свою кваліфікацію [6].

Підготовка вчителів ускладнювалася низкою проблем, однією з яких був відбір абітурієнтів. З цією метою за рішенням Раднаркому УРСР від 29 липня 1932 р. при фабриках, заводах, радгоспах, МТС і колгоспах було створено комісії сприяння комплектуванню інститутів, технікумів і робітфаків.

Наступний крок у реформуванні педагогічної освіти відбувся в 1933/34 навчальному році. В цей період частину інститутів соціального виховання і професійної освіти було реорганізовано в педагогічні інститути з чотирирічним терміном навчання.

Проте якісний склад науково-педагогічних працівників не завжди відповідав вимогам вищої педагогічної школи. Це значно знижувало ефективність педагогічної освіти. Однією з основних причин цього була недооцінка в Україні ролі університетів, які виконували функцію підготовки і перепідготовки викладачів фундаментальних і суспільних наук. Уряд України лише в 1933 році ухвалив постанову про організацію діяльності державних університетів. У 1933/34 навчальному році вони почали функціонувати в Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську. Загалом, університети готували фахівців за одинадцятьма спеціальностями. За короткий час університети стали центром наукової думки й підготовки вчительських кадрів в Україні. Якщо в кінці 1935 року вони навчали 6186 студентів, то в 1938 році – 10075 осіб. В університетах та педінститутах відкривалися нові факультети й відділення, збільшувались випуски фахівців. В 1934 році було створено історичний і географічний факультет в Одеському університеті, а в 1937 році для розширення і поліпшення підготовки вчителів іноземних мов відповідні факультети було організовано при Київському і Одеському університетах.

Однією з найгостріших проблем навчальних закладів в Україні було забезпечення науково-педагогічними кадрами. У другій половині 1930-х рр. у педінститутах країни значно активізувалася наукова робота: якщо в 1930 р. у вищій школі працювало 2576 викладачів, то у 1937 р. – 7258, а у 1939 р. – 9969. Починаючи з 1930 р. і в наступні роки в Україні реалізуються практичні заходи щодо організованої підготовки молодих викладачів через аспірантуру.

Активна робота з підвищення наукового потенціалу викладачів розгорнулася в Київському державному педагогічному інституті. Підготовку науковців через аспірантуру стаціонарно здійснювали кафедри педагогіки, історії СРСР, політекономії, української мови та інші. У Києві, Харкові та інших містах республіки розпочали роботу шестимісячні курси підготовки кандидатів до вступу до аспірантури на 500 осіб, з яких 60 готувалися з

технічних і сільськогосподарських спеціальностей. Розвиткові наукових досліджень сприяло і введення нової системи наукових ступенів та вчених звань, а також порядку їх присвоєння.

У 1938 р. було затверджено однотипні для всіх університетів країни навчальні плани. Їхня особливість полягала в тому, що вони опиралися на широку науково-теоретичну базу. Остаточо було визначено структуру навчального плану: загальнотеоретична підготовка, загальноспеціальна підготовка і на останніх курсах – підготовка з конкретної спеціальності. У планах передбачалися курси на вибір.

За цей період значно підвищився й освітній рівень учителів. Велику роботу у справі підвищення їх кваліфікації проводили республіканські та обласні інститути вдосконалення кваліфікації вчителів і працівників органів народної освіти, які були створені в кінці 30-х років ХХ ст. Унаслідок підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів у 1940/41 навчальному році значно збільшилася кількість педагогічних кадрів.

Змінювалось і ставлення до професії вчителя, яка поступово стала престижною та шанованою з боку людей. Підвищення заробітної плати педагогів відбувалося більш швидкими темпами, ніж у інших категорій працівників. Педагогічним працівникам було надано низку пільг щодо пенсійного забезпечення, надання житлової площі, оплати послуг тощо.

Після урядового повідомлення по радіо про напад фашистської Німеччини на СРСР від викладачів та студентів педагогічних вузів країни масово стали надходити заяви про відправку їх у діючу армію. Так, у перші п'ять днів війни до лав армії записалося понад двісті студентів, викладачів і студентів та співробітників Київського педагогічного інституту. КДПІ не був єдиним, подібні заяви надходили з усіх інститутів країни.

Через кілька днів після початку війни приміщення Чернігівського педінституту було зайнято під госпіталь, як і багато інших освітніх закладів 27 червня 1941 року урядом була прийнята постанова про порядок евакуації на схід людей та цінного майна. У першу чергу евакуювалися великі промислові підприємства, матеріальні ресурси. Евакуація вищих педагогічних закладів відбувалася здебільшого неорганізовано. Так, у липні проводилася евакуація Київського педінституту до міста Лебедин на Сумщині. Викладачі та студенти пішки вирушили до Лебедина, перевезли на підводах найбільш цінне обладнання. Однак навчання у вересні 1941 року так і не розпочалося у зв'язку із швидким наближенням фронту. Проте, незважаючи на війну, колективи евакуйованих педвузів прибувши на нові місця, продовжували готувати кадри національної інтелігенції. Місцеві навчальні заклади надали їм у користування навчальні

приміщення, лабораторії, кабінети, місця в гуртожитках. У період війни саме життя вимагало вносити деякі зміни в навчальні плани із скороченими строками навчання на 3 роки. Проте навчання за скороченою програмою та строками мало тимчасовий характер, бо це негативно позначалося на якості підготовки фахівців.

На окупованих землях діяльність педвузів припинилася. Відповідно до розпорядження рейх комісара України Коха всі вищі школи в Україні закривалися за винятком медичних, ветеринарних, сільськогосподарських, лісотехнічних, технічних спеціальностей, а весь викладацький персонал звільнявся. Приміщення вищих навчальних закладів командування вермахту використовувало для своїх потреб. Значну частину обладнання було знищено, розграбоване обладнання, наочні посібники, книжки було спалено.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що 30–40-і рр. минулого століття стали для педагогічної освіти етапом пошуку нових форм навчального закладу для підготовки шкільного вчителя, етапом проб і помилок у формуванні єдиної системи підготовки педагогічних кадрів в Україні. Основні вищі педагогічні заклади, в яких готувалися кадри для школи – це університети, інститути народної освіти, соціального виховання, професійної освіти й учительські. Досліджуваний період характеризується пошуками навчального закладу, який би успішно готував як вчителя середньої школи, так і викладача вузу. Класичні університети (Київський, Харківський, Одеський) з педагогічними інститутами при них, заклали основу для функціонування та розвитку системи професійно-педагогічної підготовки вчителів в Україні в даний період. Саме на 30-ті роки минулого століття припадає значне збільшення кількості педагогічних інститутів, робітфаків і контингенту студентів. Це час формування єдиної системи підготовки педагогічних кадрів для радянської школи.

Проте, не зважаючи на певні успіхи, весь процес реформування вищої освіти відбувався під пильним контролем державних і партійних органів. До негативних тенденцій можна віднести також і те, що навчально-виховний процес у педагогічних закладах відбувався під жорстким контролем та був значною мірою заідеологізований.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Стаття не вичерпує проблему дослідження системи педагогічної освіти в Україні в 1930–40-х роках ХХ ст. Проведена дослідницько-експериментальна робота дає можливість окреслити перспективу подальшої розробки зазначеної теми, а саме, виявлення форм та методів навчання в педагогічних вишах України в означений період та застосування визначених особливостей у сучасній українській вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлака Я. І. Історія педагогіки України: витоки, пошуки і проблеми / Я. І. Бурлака, Ю. Д. Руденко // Рідна школа. – 1992. – № 1. – С. 9–15
2. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.) : монографія / Н. М. Дем'яненко. – К. : ІЗМН, 1998. – 328 с.
3. Дем'яненко Н. М. Педагогічна парадигма вищої школи України: генеза й еволюція / Н. М. Дем'яненко // Філософія освіти. – 2006. – № 2. – С. 256–265.
4. Кравченко І. М. Учительські інститути в системі підготовки педагогічних кадрів в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук спец. : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / І. М. Кравченко. – К. : Інститут вищої освіти АПН України, 2008. – 20 с.
5. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.) / В. К. Майборода. – К. : Либідь, 1992. – 196 с.
6. Халамендик В. Д. До питання становлення та розвитку початкової освіти на Півдні України в XIX – на початку XX ст. / В. Д. Халамендик // Науковий вісник МДПУ. – Миколаїв, 2001. – Вип. 4. – С. 99–104

РЕЗЮМЕ

Венцева Н. А. Особенности реформирования высшего педагогического образования на Украине в 1930–1940 гг.

Автор статьи выявляет особенности развития системы высшего педагогического образования на Украине перед Второй мировой войной. Анализирует исторические источники. Определяет основные типы высших учебных заведений, а именно: университеты, учительские институты, институты народного образования, социального воспитания и профессионального образования. В статье определяются и новые формы подготовки педагогических кадров, которые возникли в 30–40-х гг. прошлого века, а именно рабфаки, институты практикантов, экстернат и педагогические курсы. Описывается состояние подготовки научных кадров и пути решения этого вопроса. Выявляются также и негативные тенденции изучаемого периода.

Ключевые слова: высшее педагогическое образование, реформа, высшее педагогическое учебное заведение, педагогические кадры, инновации, рабфак, учительский институт.

SUMMARY

Ventseva N. Features of reformation of higher pedagogical education on Ukraine in 1930–1940.

Development of pedagogical idea in Ukraine is a long and difficult process. The passed way was long and difficult. One of constituents of this way was experience of higher education in Ukraine before the beginning of Second world war. Thus, a research aim was to define the features of organization of the system of higher pedagogical education in Ukraine in the 30–40th of the past century.

The author of the article exposes the features of development of the system of higher pedagogical education in Ukraine before Second world war. Analyses historical sources. Determines the basic types of higher educational establishments, namely: universities, teaching institutes, institutes of folk education, social education and trade education. In the article are determined new forms of training of pedagogical personnel which arose up in the 30–40th of the last century, for example workfaculty, institutes of practice, externship and pedagogical courses.

Curricula that were of the same type for all universities of country are also analyzed. Their feature was that they leaned against a wide scientific and technical base. It was finally certain structure of plan: general theoretic preparation, special preparation, and at the last courses is preparation on concrete speciality. In plans courses were envisaged at choice. The author of the article describes the state of training of scientific personnel, and ways of decision of this question

The negative tendencies of the investigated period come to light also. Not looking on certain successes, all process of reformation of higher education took place under clear control of public and party organs. To the negative tendencies belongs the fact an education process in higher pedagogical establishments was under strong influence of soviet ideology.

Key words: *higher pedagogical education, reform, higher pedagogical education institution, pedagogical staff, innovations, workfaculty, teacher training institute.*